«Ὁ Ἄρχων Πρωτοψάλτης τῆς τοῦ Χριστοῦ Μεγάλης Ἐκκλησίας Βασίλειος Νικολαΐδης (1915-1985). Προσέγγιση στὸ μελοποιητικὸ ἔργο του», *Συμβολὴ εἰς τὴν τάξιν τῆς Ὀρθοδόξου Λατρείας. Ἐπιθεώρησις τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ Τυπικοῦ*, τεῦχος 14, Ἀθῆναι Πεντηκοστὴ 2006, σσ. 56-69

Ο ΑΡΧΩΝ ΠΡΩΤΟΨΑΛΤΗΣ τῆς τοῦ Χριστοῦ Μεγάλης Ἐκκλησίας ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ ΝΙΚΟΛΑΪΔΗΣ (1915-1985)

Προσέγγιση στὸ μελοποιητικὸ ἔργο του

Ὑπὸ Ἀχιλλέως Γ. Χαλδαιάκη*

Μὲ δέος καὶ μὲ ἀπροσποίητη συστολὴ ἀπευθύνομαι πρὸς Κωνσταντινουπολίτες καὶ δὴ πρὸς τὰ μουσοπάτακτα μέλη τοῦ ἐν Ἀθήναις ἱστορικοῦ συλλόγου μουσικοφίλων Κωνσταντινουπόλεως· ἁρμόζουν, ὄντως, θερμὰ συγχαρητήρια στὸ διοικητικὸ συμβούλιο τοῦ συλλόγου γιὰ τὴ διοργάνωση τοῦ παρόντος σεμνοπρεποῦς πνευματικοῦ μνημοσύνου, μὲ ἀφορμὴ τὴν παρέλευση εἰκοσαετίας ἀπὸ τῆς εἰς Κύριον ἐκδημίας τοῦ μακαριστοῦ Βασιλείου Νικολαΐδου[1]. Ἡ τετιμημένη φυσιογνωμία τοῦ ἐξονομασθέντος Ἄρχοντος Πρωτοψάλτου τῆς τοῦ Χριστοῦ Μεγάλης Ἐκκλησίας[2], ἑνὸς ἐκ τῶν τελευταίων στυλοβατῶν τῆς πατριαρχικῆς μουσικῆς παραδόσεως, μεγεθύνει τὴν εὐθύνη τοῦ γράφοντος, ποὺ καλεῖται νὰ μουσικολογήσει πάνω στὸ μελοποιητικὸ ἔργο τοῦ ἀοιδίμου. Σπεύδω νὰ διευκρινίσω ὅτι δὲν αὐταπατῶμαι τόσο, ὥστε νὰ θεωρῶ τὸν ἑαυτό μου τὸν πλέον κατάλληλο εἰσηγητὴ γιὰ τὸ συγκεκριμένο θέμα· στάθηκε ὅμως πολὺ δύσκολο νὰ ἀρνηθῶ τὴν εὐγενῆ (καὶ λίαν τιμητικὴ δι' ἐμὲ) σχετικὴ πρόσκληση τοῦ ἀγαπητοῦ ὁμοτέχνου (καὶ ἐκ τῶν βασικῶν ἐμπνευστῶν τῆς μνημονευθείσης τιμητικῆς ἐκδηλώσεως) κ. Δημοσθένους Φιστουρῆ. Ἐπιπλέον, πρέπει νὰ δηλώσω –ἐρυθριῶν– ὅτι δὲν ἐγνώρισα, δυστυχῶς, τὸν ἀοίδιμο Ἄρχοντα· ἄκουσα μόνον, «πάλιν καὶ πολλάκις», τὶς ἑρμηνεῖές του ἀπὸ τὶς χαραγμένες στοὺς γνωστοὺς δίσκους ζωντανὲς ἠχογραφήσεις[3], ἀλλὰ καὶ ἠμοίρησα ἀπὸ καιροῦ νὰ κατέχω ἀντίτυπα ὡρισμένων τῶν μελοποιημάτων του, τῶν ὁποίων ὑπῆρξα (καὶ τὸ κατὰ δύναμιν διατελῶ ἀκόμη) ἔσχατος ἐπ' ἐκκλησίαις ἑρμηνευτής. Βάσει λοιπὸν ὄχι τόσο τῆς παρατηρήσεως τοῦ σπουδαστηρίου ἀλλὰ μᾶλλον τῆς πρακτικῆς ἐμπειρίας τοῦ ἀναλογίου,

* Ὁ Ἀχιλλεὺς Γ. Χαλδαιάκης εἶναι Ἐπίκουρος Καθηγητὴς Βυζαντινῆς Μουσικολογίας στὸ Μουσικὸ Τμῆμα τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν.

1. Τὸ παρὸν κείμενο ἀποτελεῖ ὑπομνηματισμένη ἐκδοχὴ ὁμότιτλης ὁμιλίας τοῦ ὑποφαινομένου κατὰ τὸ *Πνευματικὸν Μνημόσυνον Ἄρχοντος Πρωτοψάλτου Μ. Τ. Χ. Ε. † Βασιλείου Νικολαΐδου* ποὺ διοργάνωσε ὁ ἐν Ἀθήναις Σύλλογος Μουσικοφίλων Κωνσταντινουπόλεως τὴν 20ὴ Ἀπριλίου 2005 στὸ *Πνευματικὸ Κέντρο Κωνσταντινουπολιτῶν*.

2. Γενικῶς περὶ τῆς μορφῆς τοῦ Βασιλείου Νικολαΐδου βλ. ΣΤΑΘΗ, Νικολαΐδης. ΤΣΑΟΥΣΟΓΛΟΥ, Νικολαΐδης. ΦΑΡΑΣΟΓΛΟΥ, Νικολαΐδης. ΧΑΤΖΗΓΙΑΚΟΥΜΗ, Λειτουργικά (στὶς σσ. 41-42 τοῦ ἐπισυναπτομένου φυλλαδίου).

3. Βλ. ΤΑ ΠΑΘΗ ΤΑ ΣΕΠΤΑ. ΑΚΑΘΙΣΤΟΣ-ΣΤΑΥΡΟΠΡΟΣΚΥΝΗΣΗ. ΧΡΙΣΤΟΥΓΕΝΝΑ-ΘΕΟΦΑΝΕΙΑ.

λαμβάνω τὸ θάρρος νὰ προχωρήσω στὶς ἀκόλουθες σύντομες καὶ ἐντελῶς ἐνδεικτικὲς ἐπισημάνσεις:

Κατὰ τὴν τελευταία εἰκοσαετία τῆς ἐπιγείου βιοτῆς του (γύρω στὰ ἔτη 1961 μὲ 1982) ὁ Νικολαΐδης δημοσίευσε περὶ τὰ δεκαπέντε «πονημάτια»[4], ὅπως ὁ ἴδιος τὰ χαρακτήριζε· πρόκειται γιὰ ψαλτικὰ φυλλάδια ἢ μουσικὲς ἀνθολογίες (ποὺ κυκλοφορήθηκαν ὄχι κυρίως τύποις ἀλλὰ φωτοτυπικῶς ἢ πολυγραφικῶς), *«εἰς τὴν ἔκδοσιν τῶν ὁποίων προέβη»* (κατὰ τὴν προσφιλῆ του ἔκφραση) *«ἐκπληρῶν ἐπιθυμίαν συναδέλφων ὡς καὶ πολλῶν μαθητῶν του»*[5] καὶ πάντως (ὅπως ὁ ἴδιος γράφει) *«ἔχων πάντοτε ὑπ' ὄψιν του τὸν μαθητὴν ὡς καὶ τὸν σπουδάζοντα τὴν καθ' ἡμᾶς Ἐκκλησιαστικὴν Μουσικήν»*[6]. Τὰ συγκεκριμένα μουσικὰ πονημάτια καλύπτουν ὅλα σχεδὸν τὰ γένη τῆς μελοποιίας (παπαδικό, στιχηραρικό, εἱρμολογικό), καθὼς ἀντιστοιχοῦν ἀφ' ἑνὸς μὲν στὶς βασικὲς ἀκολουθίες τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ νυχθημέρου (ἑσπερινός, ὄρθρος, θεία Λειτουργία), ἀφ' ἑτέρου δὲ στὶς κύριες ἑορταστικὲς περιόδους τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ἔτους (ἐνιαυτός, Τριῴδιο, Μεγάλη Ἑβδομάδα, Πεντηκοστάριο), ἐνῶ παραλλήλως ἀφοροῦν, βεβαίως, στὰ πλεῖστα τῶν εἰδῶν τῆς ψαλμῳδίας (κεκραγάρια, πασαπνοάρια, ἑωθινά, χερουβικά, λειτουργικά, κοινωνικά, στιχηρὰ ἀναστάσιμα ἢ τοῦ Τριῳδίου καὶ τοῦ Πεντηκοσταρίου, καταβασίες, κ.λπ). Ὅλα αὐτὰ στοιχειοθετοῦν, ἀναμφιβόλως, μιὰν ὀγκώδη μελικὴ παραγωγή, ἡ ὁποία ὅμως (καίτοι στὸ σύνολό της προέρχεται ἀπὸ τὸν μουσικὸ κάλαμο τοῦ Νικολαΐδου, καταγράφεται δηλαδὴ καὶ ἐκδίδεται ὑπὸ τὴν προσωπική του εὐθύνη) ἀπὸ μουσικολογικῆς ἀπόψεως πρέπει νὰ ἀξιολογηθεῖ σὲ τρία (ἐπαγωγικῶς ἀλληλένδετα) ἐπίπεδα· τῆς ἁπλῆς καταγραφῆς, τῆς διασκευαστικῆς προσαρμογῆς καὶ τέλος τῆς ἀμιγῶς προσωπικῆς συνθετικῆς παραγωγῆς. Ἐξηγοῦμαι ἀμέσως:

Η ΑΠΛΗ ΚΑΤΑΓΡΑΦΗ

Ἕνα μεγάλο ποσοστὸ τῶν περιεχομένων στὰ «πονημάτια» τοῦ Νικολαΐδου ψαλτικῶν συνθέσεων ἀποτελεῖ ἁπλῶς σαφῆ καταγραφὴ τῆς τρεχούσης πατριαρχικῆς παραδόσεως· ἤ, γιὰ νὰ τὸ διατυπώσω ἀλλιῶς, σὲ ἱκανὰ τῶν ὑπὸ τοῦ ἰδίου καταγραφομένων μελοποιημάτων ἀναδιατυπώνεται μουσικῶς μιὰ παλαιὰ καὶ ἰσχυρὴ παράδοση (στηριγμένη κυρίως σὲ συνθέσεις Πέτρου τοῦ Πελοποννησίου, Ἰωάννου Πρωτοψάλτου τοῦ Βυζαντίου καὶ Θεοδώρου τοῦ Φωκαέως), φιλτραρισμένη ἐκ νέου στὴ θαλερὴ ἐντὸς τοῦ πανσέπτου πατριαρχικοῦ ναοῦ τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἁσματικὴ πράξη. Διεξερχόμενοι μουσικὰ βιβλία τοῦ Νικολαΐδου (ὅπως, ἐνδεικτικῶς, τὸ *Ἀναστασιματάριον*, τὰ *ἕνδεκα Ἑωθινὰ* ἢ τὶς *σύντομες Καταβασίες*) θὰ ἐντοπίσουμε οἰκεῖες, κατὰ βάσιν, μουσικὲς γραμμὲς –τὶς χαρακτηριζόμενες ἀπὸ τὸν ἴδιο ὡς «θέσεις τῆς παραδόσεως»[7]– καὶ κοντὰ

4. Ἀναλυτικὴ ἀπαρίθμηση τῶν μουσικῶν ἔργων τοῦ Βασιλείου Νικολαΐδου βλ. στά· ΣΤΑΘΗ, Νικολαΐδης, σσ. 890-891. ΤΣΑΟΥΣΟΓΛΟΥ, Νικολαΐδης, σσ. 108-109. ΦΑΡΑΣΟΓΛΟΥ, Νικολαΐδης, σ. 5. ΧΑΤΖΗΓΙΑΚΟΥΜΗ, Λειτουργικά, σσ. 41-42. Σημειώνω ὅτι κατὰ τὴ σύνταξη τοῦ παρόντος κειμένου εἶχα ὑπ' ὄψιν μου τὰ ἀκόλουθα ἔργα τοῦ Νικολαΐδου· ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΚΑ. ΕΩΘΙΝΑ. ΑΝΑΣΤΑΣΙΜΑΤΑΡΙΟΝ. ΑΝΘΟΛΟΓΙΑ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΚΩΝ. ΚΑΤΑΒΑΣΙΑΙ. ΚΟΙΝΩΝΙΚΑ. ΧΕΡΟΥΒΙΚΑ.

5. Βλ. ἐνδεικτικῶς· ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΚΑ, σ. [5].

6. Βλ. ΚΟΙΝΩΝΙΚΑ, σ. [1].

σ' αὐτὲς ὁμοειδεῖς μεταγενέστερες θέσεις, ὀφειλόμενες κυρίως μὲν στοὺς ἐκ τῶν διδασκάλων του πρωτοψάλτες Ἰάκωβο Ναυπλιώτη καὶ Κωνσταντῖνο Πρῖγγο, σποραδικῶς δὲ καὶ σὲ ἄλλους ψάλτες ἢ ἀκόμη καὶ σὲ κληρικοὺς τοῦ πατριαρχικοῦ περιβόλου (ἃς ἀναφερθοῦν, γιὰ παράδειγμα, τὸ ἀνατολικὸ στιχηρὸ τοῦ τρίτου ἤχου *Ἑβραῖοι συνέκλεισαν ἐν τῷ τάφῳ τὴν ζωήν*, ποὺ στὸ *Ἀναστασιματάριον* τοῦ Νικολαΐδου καταγράφεται *«κατ' ἀπαγγελίαν Δημητρίου Μαγούρη τέως Πρωτοψάλτου Ἁγίας Τριάδος Πέραν»*[8], ἀλλὰ καὶ οἱ καταβασίες τῆς Ὑπαπαντῆς τοῦ Κυρίου, ὅπου ὁ Νικολαΐδης συμπεριλαμβάνει *«θέσιν τοῦ Μητροπολίτου Λαοδικείας»*[9]). Εὔγλωττη εἶναι ἐν προκειμένῳ ἡ ἀκόλουθη προλογικὴ διευκρίνηση τοῦ ἰδίου· *«Τὰ ἐν τῷ πονηματίῳ τούτῳ διαλαμβανόμενα ἕνδεκα ἑωθινά, ἐγράφησαν [...] ἐπὶ τῇ βάσει τῶν Ἀναστασιματαρίων Πέτρου Λαμπαδαρίου, Ἰωάννου Πρωτοψάλτου καὶ Θεοδώρου Φωκαέως [...] ἀλλὰ καὶ [...] ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ Πατριαρχικοῦ ὕφους, μὲ ἁπλᾶς ὡς ἔνεστι γραμμάς, ἄνευ πολλῶν φωνητικῶν ἐλιγμῶν, μετὰ τῶν οἰκείων ἰσοκρατημάτων καὶ ἀναπνοῶν. Οὐχ ἧττον ὅμως, διὰ τοὺς βουλομένους, παρέθεσα πλείστας ὅσας ἄλλας θέσεις καὶ ἰδίως τοῦ ἀειμνήστου διδασκάλου μου Ἄρχοντος Πρωτοψάλτου τῆς Μεγάλης τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας Κωνσταντίνου Πρίγγου»*[10]. Τέλος, ἄξια ἰδιαίτερης ἐπισημάνσεως εἶναι ἐδῶ (ἐφόσον οὐσιαστικῶς ὁμιλοῦμε περὶ μουσικῶν καταγραφῶν) ἡ ἄψογη καὶ πάντοτε ὀρθογραφημένη χρήση τῆς ψαλτικῆς σημειογραφίας, στοιχεῖο ποὺ (ὅπως κρίνουμε ἀπὸ τὰ ἀντίστοιχα σύγχρονα δεδομένα) δὲν εἶναι πλέον αὐτονόητο, ἀκόμη καὶ γιὰ ἐπιφανεῖς μουσικοδιδασκάλους.

Η ΔΙΑΣΚΕΥΑΣΤΙΚΗ ΠΡΟΣΑΡΜΟΓΗ

Εἰδικότερες προσωπικὲς παρεμβάσεις τοῦ Νικολαΐδου, ἐπιχειρούμενες πάνω σὲ προϋφιστάμενες συνθέσεις, ἐπισημαίνονται σποραδικῶς ὡς ἕνα ἑπόμενο στάδιο τῆς ὅλης μελικῆς δραστηριότητός του. Ἐμφαντικῶς ὑπογραμμίζεται ἐδῶ ἡ ὑπὸ τοῦ ἰδίου περαιτέρω σύντμηση τῆς ὀκτάηχης ἑνότητος τῶν γνωστῶν (καὶ κατὰ παράδοση ψαλλομένων στὸν πατριαρχικὸ ναὸ) Κοινωνικῶν τῶν Κυριακῶν τοῦ Ἰωάννου Πρωτοψάλτου[11]· τὸ φαινόμενο τῆς συντμήσεως ἀποτελεῖ συνηθεστάτη μουσικὴ τακτικὴ τῶν ἀπὸ τὸν ιη' αἰῶνα καὶ ἐντεῦθεν μουσικοδιδασκάλων[12], καὶ ὡς ἐκ τούτου ἡ ξεχωριστὴ μουσικολογικὴ σημασία τῆς συγκεκριμένης πράξεως τοῦ Νικολαΐδου εἶναι προφανής. Σὲ σχετικὸ πίνακα ποὺ καταχωρίζεται στὸ τέλος τοῦ παρόντος κειμένου (ὅπου καταγράφονται, σὲ παράλληλες στῆλες, τὸ πρωτότυπο Κοινωνικὸ Ἰωάννου τοῦ πρωτοψάλτου σὲ ἦχο πλάγιο τοῦ πρώτου καὶ ἡ ἀντίστοιχη σύντμησή του ἀπὸ τὸν Νικολαΐδη[13]), ἀπεικονίζεται εὐκρινῶς ἡ μεθοδολογία τῆς συντμητικῆς ἀπόπειρας τοῦ Νικολαΐδου· εἶναι

7. Βλ. ΑΝΑΣΤΑΣΙΜΑΤΑΡΙΟΝ, σσ. 3, 4, 5, 23.
8. Βλ. ΑΝΑΣΤΑΣΙΜΑΤΑΡΙΟΝ, σ. 26.
9. Βλ. ΚΑΤΑΒΑΣΙΑΙ, σ. 28.
10. Βλ. ΕΩΘΙΝΑ, σ. [γ'].
11. Περὶ τῶν ἐν λόγῳ συνθέσεων βλ. ΧΑΤΖΗΓΙΑΚΟΥΜΗ, Κοινωνικὰ Ἰωάννου (κυρίως στὶς σσ. 13-20 τοῦ ἐπισυναπτομένου φυλλαδίου). Τὰ ὑπὸ τοῦ Νικολαΐδου συντετμημένα ἀντίστοιχα ποιήματα καταχωρίζονται στὸ ἔργο του ΚΟΙΝΩΝΙΚΑ, σσ. 15-29.
12. Βλ. σχετικῶς· ΣΤΑΘΗ, Συντμήσεις. ΜΠΑΛΑΓΕΩΡΓΟΥ, Συντμήσεις.
13. Βλ. ΠΙΝΑΚΑ Α'. Τὸ Κοινωνικὸ τοῦ Ἰωάννου λαμβάνεται ἀπὸ τὴν ἔκδοση ΠΡΩΓΑΚΗ 3 (1910), σσ. 309-312, ἐνῶ τὸ ὑπὸ τοῦ Νικολαΐδου συντετμημένο ἀντίστοιχο ἀπὸ τὴν ἔκδοση ΚΟΙΝΩΝΙΚΑ, σσ. 23-24.

ὀφθαλμοφανὲς ὅτι ἐπιλέγονται συνειδητῶς συγκεκριμένες πλήρεις θέσεις τοῦ πρωτοτύπου Κοινωνικοῦ (ἀφορῶσες σὲ ἐκτενῆ μελίσματα τοῦ –ἐπὶ τοῦ ἡμιστιχίου· *Αἰνεῖτε τὸν Κύριον*– πρώτου μέρους τῆς συνθέσεως), οἱ ὁποῖες καὶ περικόπτονται, προκειμένου νὰ προκύψει ἡ ἐπιθυμητὴ νέα καὶ συντομότερη σύνθεση. Σὲ ἄλλες περιπτώσεις ὁ Νικολαΐδης προχωρεῖ ἐπιλεκτικῶς σὲ διεύρυνση καταγεγραμμένης μουσικῆς παραδόσεως, διασκευάζοντας ἢ κυριώτατα συμπληρώνοντας προγενέστερες συνθέσεις. Πρόκειται, ἀκριβῶς, γιὰ ἕνα πρωτόλειο, τρόπον τινά, ἐπίπεδο τῆς μελοποιητικῆς δημιουργίας του, ἐφόσον ἐδῶ ἐναλλάσσει τὴν ἰδιότητα τοῦ καταγραφέως μὲ ἐκείνη τοῦ συνθέτη. Ἀπολύτως ἀντιπροσωπευτικὴ εἶναι ἐν προκειμένῳ ἡ μελοποιητικὴ ἐργασία του πάνω στὰ λεγόμενα *Λειτουργικά*[14]. Μελετώντας προσεκτικὰ τὶς συγκεκριμένες συνθέσεις τοῦ Νικολαΐδου, διαπιστώνουμε ὅτι (στὸ σύνολό τους σχεδὸν) ἀφορμῶνται ἀπὸ προγενέστερες μελοποιήσεις τοῦ θεοτοκίου *Ἄξιόν ἐστιν*· ἐπισημαίνω ἐνδεικτικῶς: τὰ Λειτουργικὰ τόσο τοῦ πρώτου ὅσο καὶ τοῦ δευτέρου ἤχου συνοδεύονται ἀπὸ ὁμόηχα *Ἄξιόν ἐστιν* Γρηγορίου τοῦ πρωτοψάλτου, τὰ τοῦ τρίτου ἤχου ἀπὸ τὸ τοῦ Πέτρου Βυζαντίου, τὰ τοῦ λεγέτου ἀπὸ τὸ τοῦ Θεοδώρου Φωκαέως, τὰ τοῦ χρωματικοῦ πλαγίου τοῦ τετάρτου ἀπὸ τὸ τοῦ Τριανταφύλλου Γεωργιάδου, ἐνῶ τὰ τοῦ δευτερόπρωτου ἀπὸ τὸ τοῦ Πέτρου Φιλανθίδου[15]. Στὰ σχετικὰ ποιήματά του μάλιστα διαβάζουμε καὶ εὐγλωττότερες ἀναγραφές, μέσῳ τῶν ὁποίων ὁ Νικολαΐδης μᾶς ὑποδεικνύει οὐσιαστικῶς τὴ μελοποιητικὴ τακτικὴ ποὺ ἐτήρησε· σταχυολογῶ δειγματικῶς, ἀπὸ τὴν ἑνότητα τῶν Λειτουργικῶν τοῦ πλαγίου τοῦ πρώτου ἤχου, τὰ *Κύριε, ἐλέησον Βασιλείου Νικολαΐδου ἐπὶ τῇ βάσει τῶν Λειτουργικῶν Γ. Κανελλίδου* καὶ ἄλλο *Ἄξιόν ἐστιν ἐπὶ τῇ βάσει Γ. Σαραντάεκκλησιώτου* ἢ ἀκόμη καὶ τὰ *Λειτουργικὰ Β. Νικολαΐδου ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ Ἄξιόν ἐστιν [Κ. Ἀ. Ψάχου] εἰς ἦχον πλ. α΄ ἐναρμόνιον*[16]· ἄλλες συνθέσεις ἀνθολογοῦνται ὡς *Συμπλήρωμα εἰς τὰ Λειτουργικὰ πλ. α΄ ἤχου Ἰ. Παλάση*[17], ἐνῶ ἔχουμε καὶ *Λειτουργικὰ σὲ ἦχο α΄ παθητικό*, καθὼς καὶ τὸ γνωστὸ ὀκτάηχον *Ἄξιόν ἐστιν κατὰ διασκευὴν Βασιλείου Νικολαΐδου*[18]. Εἶναι γνωστὸ ὅτι ἡ περίπτωση τῶν Λειτουργικῶν εἶναι ἐν γένει ἰδιότυπη[19]· πρόκειται βεβαίως γιὰ ὄψιμες συνθέσεις, καθὼς κατὰ παράδοση (ποὺ μᾶλλον τηρεῖται πλέον μόνον ἐντὸς τοῦ πατριαρχικοῦ ναοῦ) δὲν ἐμελῳδοῦντο ἀλλ' ἁπλῶς ἐξεφωνοῦντο (εἰς τὸ τοῦ κλιτοῦ ὕφος) ψαλλομένου μόνον τοῦ *Ἄξιόν ἐστιν* κατὰ μελῳδία ἀποδιδομένη στὸν πρωτοψάλτη Γρηγόριο. Ἔτσι, ὁ Νικολαΐδης (ὅπως καὶ παμπληθεῖς ἄλλοι πρὸ αὐτοῦ πρωτοψάλτες) εὑρέθη ἐνώπιον ἐλλείμματος, τὸ ὁποῖο συνεπλήρωσε διττῶς· ἀρχικῶς μὲν διασκευάζοντας καὶ ἀναπροσαρμόζοντας τὶς τῆς παραδόσεως συνθέσεις, ἐν συνεχείᾳ δὲ (καὶ «ἐπὶ τῆς βάσει» αὐτῶν, ὅπως ὁ ἴδιος διευκρινίζει) συμπληρώνοντας καὶ διευρύνοντας τὸ παραδεδομένο μουσικὸ ὑ-

14. Βλ. ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΚΑ. ΑΝΘΟΛΟΓΙΑ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΚΩΝ.

15. Βλ. ἀντιστοίχως· ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΚΑ, σσ. 7-11. ΑΝΘΟΛΟΓΙΑ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΚΩΝ, σσ. 5-9. ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΚΑ, σσ. 18-23. ΑΝΘΟΛΟΓΙΑ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΚΩΝ, σσ. 15-18, 64-69, 104-111.

16. Βλ. ἀντιστοίχως· ΑΝΘΟΛΟΓΙΑ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΚΩΝ, σσ. 19, 22-23, 47-50.

17. Βλ. ΑΝΘΟΛΟΓΙΑ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΚΩΝ, σ. 46.

18. Βλ. ἀντιστοίχως· ΑΝΘΟΛΟΓΙΑ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΚΩΝ, σσ. 98-103, 112-113.

19. Περὶ τοῦ θέματος βλ. ΧΑΤΖΗΓΙΑΚΟΥΜΗ, Λειτουργικά (κυρίως στὶς σσ. 13-21 τοῦ ἐπισυναπτομένου φυλλαδίου). Πρβλ. καί· ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΥ, Ὕμνοι τῆς Ἀναφορᾶς. ΠΑΡΗ, Ἐκφωνήσεις.

λικὸ μὲ καινοφανῆ ἰδικά του μελοποιήματα. Στὴ δεύτερη περίπτωση ἔχουμε σαφῆ προσωπικὴ δημιουργία· ἀλλὰ καὶ στὴν πρώτη, τὰ ὅρια τῆς διασκευαστικῆς παρεμβάσεως ἐγγίζουν συχνῶς μιὰ νέα συνθετικὴ πρόταση. Δὲν ὑπάρχει ἴσως καλύτερο παράδειγμα ἀπὸ τὸ σὲ ἦχο πρῶτο *Ἄξιόν ἐστιν* Γρηγορίου τοῦ πρωτοψάλτου, τὸ ὁποῖο κατὰ τὴν καταγραφὴ τοῦ Νικολαΐδου, τολμῶ νὰ πῶ ὅτι (ἀπὸ πρακτικῆς, τοὐλάχιστον, ἑρμηνευτικῆς ἀπόψεως), βελτιώνεται αἰσθητῶς. Μιὰ παράλληλη σύγκριση τῶν δύο μελῳδιῶν ἐπιχειρεῖται σὲ σχετικὸ πίνακα ποὺ καταχωρίζεται στὸ τέλος τοῦ παρόντος κειμένου[20]. Εἶναι ἐμφανὲς ἐδῶ τί πράττει ὁ Νικολαΐδης· ὄχι μόνον ἀναλύει συγκεκριμένα σημάδια[21] ἢ «ἐξομαλύνει» τὸν ρυθμὸ τοῦ ποιήματος[22], ἀλλὰ καὶ ἀνακαταστρώνει τὸ δεδομένο μέλος τοῦ Γρηγορίου[23], «κατασκευάζοντας» οὐσιαστικῶς μιὰ νέα σύνθεση[24].

Η ΑΜΙΓΩΣ ΠΡΟΣΩΠΙΚΗ ΣΥΝΘΕΤΙΚΗ ΠΑΡΑΓΩΓΗ

Ἡ ἐναργέστερη, αὐτοτελὴς καὶ ἀδιαμφισβήτητη, μελοποιητικὴ παραγωγὴ τοῦ Νικολαΐδου ἐμφανίζεται ἐπιλεκτικῶς, ὡς ὥριμο καταστάλαγμα τῆς λιπαρᾶς μαθητείας του σὲ περιωνύμους πατριαρχικοὺς διδασκάλους, ἀλλὰ καὶ ὡς φυσικὸ προϊὸν τῆς θητείας του στὸ πρωτοψαλτικὸ ἀναλόγιο τοῦ πατριαρχικοῦ ναοῦ· πλέον χαρακτηριστικὴ εἶναι ἐδῶ ἡ περίπτωση τῶν Χερουβικῶν καὶ τῶν Κοινωνικῶν, τὰ ὁποῖα καὶ συνθέτει (ἀκολουθώντας, ὁμοίως, παλαιὰ παράδοση) σὲ δύο ἢ καὶ σὲ τρεῖς σειρές, κατὰ *σύντομη καὶ ἁπλῆ, τεχνικώτερη καὶ ἀργοσύντομη*, ἀκόμη δὲ *ἔντεχνη καὶ ἀργὴ μελοποίηση*[25]. Καὶ πάλι βεβαίως στηρίζεται σὲ προγενέστερες κατασταλαγμένες μουσικὲς φόρμες, σὲ παλαιότερους καθιερωμένους στυλιστικοὺς κανόνες· σημειώνει, αἴφνης, στὸν πρόλογο τοῦ βιβλίου του γιὰ τὰ Κοινωνικά, ὅτι ἀνθολογεῖ *«καὶ ἕτερα ἁπλούστερα, ὑπὸ τοῦ ἐκδότου, [πεποιημένα] ἐπὶ τῇ βάσει τῶν διδασκάλων»*[26]. Εἶναι πολὺ λεπτὴ (ἐνίοτε ἀδιόρατη) ἡ γραμμὴ ποὺ διαχωρίζει τὶς προσωπικές του συνθέσεις ἀπὸ τὶς ὁμοειδεῖς τῶν

20. Βλ. ΠΙΝΑΚΑ Β΄. Τὸ μέλος Γρηγορίου τοῦ πρωτοψάλτου λαμβάνεται ἀπὸ τὴν ἔκδοση ΠΑΝΔΕΚΤΗ 4 (1851), σσ. 442-443, ἐνῶ τὸ ὑπὸ τοῦ Νικολαΐδου «μεταποιημένο» ἀντίστοιχο ἀπὸ τὴν ἔκδοση ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΚΑ, σσ. 10-11.

21. Βλ. γιὰ παράδειγμα τὴν ἀνάλυση τοῦ κλάσματος, ἀφ' ἑνὸς μὲν ἑπομένης ἀναβάσεως [στὶς συλλαβὲς *ά* (τῆς λέξεως *ἀληθῶς*) καὶ *Χε* (τῆς λέξεως *Χερουβίμ*)], ἀφ' ἑτέρου δὲ ἑπομένης καταβάσεως [στὴ λέξη *σέ*], ἀλλὰ καὶ τὴν ἀνάλυση τῶν κεντημάτων [στὴ συλλαβὴ *τέ* (τῆς λέξεως *τιμιωτέραν*)].

22. Βλ. γιὰ παράδειγμα τὴν ἀπάλειψη τῶν κλασμάτων στὶς συλλαβὲς *πα* καὶ *να* (τῆς λέξεως *παναμώμητον*) καὶ στὶς συλλαβὲς *δο* καὶ *ξο* (τῆς λέξεως ἐνδοξοτέραν).

23. Ἂς παρατηρηθεῖ, ἐνδεικτικῶς, ὅτι ὁ Νικολαΐδης παραλλάσσει τὶς ἐκ τοῦ πρωτοτύπου μέλους Γρηγορίου τοῦ πρωτοψάλτου δύο μόνες φράσεις ὅπου ἡ μελῳδία ἀνέρχεται στὸ ὀξὺ τετράχορδο τοῦ πρώτου ἤχου, ἀναμορφώνοντας ὅμως αὐτὲς βάσει ἐνυπαρχουσῶν στὸ πρωτότυπο μέλος θέσεων· πρόκειται ἀφ' ἑνὸς μὲν γιὰ τὴ φράση *μακαρίζειν σε τὴν Θεοτόκον* (γιὰ τὴν ὁποία ὁ Νικολαΐδης «δανείζεται» τὸ ἐπὶ τῆς φράσεως *καὶ μητέρα τοῦ Θεοῦ ἡμῶν* ἀναπτυσσόμενο μέλος τοῦ Γρηγορίου), ἀφ' ἑτέρου δὲ γιὰ τὴ φράση *τὴν ἀδιαφθόρως* (τὴ μελῳδία τῆς ὁποίας «ἀντικαθιστᾶ» μὲ τὴν ἐπὶ τῆς φράσεως *τὴν ἀειμακάριστον* μουσικὴ θέση τοῦ Γρηγορίου).

24. Τὸ σχολιαζόμενο (κατὰ τὴν προσαρμογὴ τοῦ Βασιλείου Νικολαΐδου) *Ἄξιόν ἐστιν* γνώρισε εὐρύτερη διάδοση στὸν ἑλλαδικὸ χῶρο μὲ τὴ συμπερίληψή του (ἀπὸ κοινοῦ βεβαίως μὲ τὸ σύνολο τῶν ὁμοήχων Λειτουργικῶν τοῦ ἰδίου) στὴ φωνοταινία τῆς ὑπὸ τὴ διεύθυνση τοῦ Λυκούργου Ἀγγελοπούλου *Ἑλληνικῆς Βυζαντινῆς Χορῳδίας· Ὕμνοι τῆς Θείας Λειτουργίας* [TC-SPR 181 (1980)], πλευρὰ Β΄, μέλος ὑπ' ἀριθμὸν 1. Πρόσφατη ἠχογράφηση τῶν ἰδίων Λειτουργικῶν βλ. στό· ΧΑΤΖΗΓΙΑΚΟΥΜΗ, Λειτουργικά, ψηφιακὸς δίσκος ὑπ' ἀριθμὸν 7 (μέλος ὑπ' ἀριθμὸν 1), ὅπου περιλαμβάνονται (μέλος ὑπ' ἀριθμὸν 5) καὶ τὰ σὲ ἦχο τρίτο ὁμοειδῆ ποιήματα τοῦ Νικολαΐδου.

25. Βλ. ΚΟΙΝΩΝΙΚΑ (σποράδην) καὶ κυρίως τὸ σύνολο τοῦ ἔργου ΧΕΡΟΥΒΙΚΑ.

26. Βλ. ΚΟΙΝΩΝΙΚΑ, σ. [1].

διδασκάλων του. Προσοχὴ ὅμως· τὸ γεγονὸς δὲν ὑποδηλοῖ ἀδυναμία ἢ ἔλλειψη φαντασίας· εἶναι ἀκριβῶς ἐκεῖνο τὸ ἐπιθυμητὸ στὴ μελοποιία στοιχεῖο ποὺ ἐξασφαλίζει τὴν ἁρμονικὴ συνέχεια τῆς παραδόσεως, τὴν οἱονεὶ ἄρρηκτη ἕνωση τῶν κρίκων μιᾶς ἀπὸ διδασκάλου εἰς μαθητὴν σχηματιζομένης μουσικῆς ἁλυσίδας. Ἀρκεῖ νὰ θυμηθοῦμε ἐδῶ τὴ φυσιογνωμία τοῦ μαΐστορος Ἰωάννου τοῦ Κουκουζέλη, ὁ ὁποῖος (κατὰ δήλωση Μανουὴλ τοῦ Χρυσάφη) *«εἰ καὶ μέγας τῷ ὄντι διδάσκαλος ἦν καὶ οὐδενὶ τῶν πρὸ αὐτοῦ παραχωρεῖν εἶχε τῆς ἐπιστήμης, εἵπετο δ' οὖν ὅμως κατ' ἴχνος αὐτοῖς καὶ οὐδέν τι τῶν ἐκείνοις δοξάντων καὶ δοκιμασθέντων καλῶς δεῖν ᾤετο καινοτομεῖν. διὸ οὐδὲ ἐκαινοτόμει»*[27].

Κατακλείοντας συμπερασματικῶς τὸν περὶ τῆς μελοποιητικῆς δραστηριότητος τοῦ Βασιλείου Νικολαΐδου λόγο, χρήσιμο εἶναι νὰ ὑπογραμμισθοῦν δύο στοιχεῖα, ἀπὸ τὰ ὁποῖα ὀφείλουμε σήμερα νὰ προβληματιζόμαστε καὶ κυρίως νὰ διδασκόμαστε· ἐννοῶ τὸν χρόνο καὶ τὸν τρόπο τῆς μελοποιίας τοῦ Νικολαΐδου:

Α΄. Ο ΧΡΟΝΟΣ

Κατὰ τὰ ὡς τώρα γνωστὰ δεδομένα τὸ πρῶτο πονημάτιο τοῦ Νικολαΐδου κυκλοφορήθηκε τὸ ἔτος 1961[28], ἐνῶ δηλαδὴ ὁ συνθέτης εἶχε ὑπερβεῖ τὸ τεσσαρακοστὸ πέμπτο ἔτος τῆς ἡλικίας του· προϊὸν πνευματικῆς ὡριμότητος καὶ ψαλτικῆς ἐμπειρίας, νηφάλιο καταστάλαγμα μουσικῆς γνώσεως. Αὐτὴ εἶναι ἡ παράδοση τῆς ψαλτικῆς μελοποιίας, ὅπως τὴν διδασκόμαστε, παραδείγματος χάριν, ἀπὸ τὸν πρωτοψάλτη Ἰάκωβο· ὁ τελευταῖος ὑπαγορεύει στὸν μαθητή του, Γεώργιο τὸν Κρῆτα, τὸ περίφημο *ἀργὸν Δοξαστάριόν* του κατὰ τὸ ἔτος 1794, ἤτοι ἕξι μόλις χρόνια πρὸ τοῦ θανάτου του καὶ ἐνῶ ἤδη ἀπὸ τριακονταετίας ἔχει διατελέσει διαδοχικῶς δομέστικος, λαμπαδάριος καὶ πρωτοψάλτης τῶν πατριαρχικῶν ἀναλογίων[29]. Γράφει δὲ γιὰ τὸ ἔργο του: *«προσεφωνήθη παρὰ τοῦ ποιητοῦ καὶ ἀνετέθη **ὡς ἀπαρχή τις** τῆς ἐν τῇ μουσικῇ τέχνῃ φιλοπονίας αὐτοῦ τῇ κοινῇ μητρὶ ἁγίᾳ τοῦ Χριστοῦ μεγάλῃ ἐκκλησίᾳ, ὅπως ταῖς θεοπειθέσιν αὐτῆς πρὸς Θεὸν εὐχαῖς καὶ τῇ περὶ αὐτὸν προμηθείᾳ τε καὶ φιλοτίμῳ εὐεργεσίᾳ ἔτι μᾶλλον ἐπιρρωσθεὶς καὶ προθυμοποιηθείς, ἱκανωθείη προσπονήσασθαι τοῖς παροῦσι καὶ ἄλλα χρειώδη τῶν ἐν ταῖς ἁγίαις τοῦ Χριστοῦ ἐκκλησίαις ἐνιαυσίως ᾀδομένων»*[30]. Ἀναρωτιέμαι· πόσο διαφέρει αὐτὴ ἡ εἰκόνα ἀπὸ τὴ σημερινὴ πραγματικότητα, ὅπου συχνάκις ἐμφανίζονται ὡς μελοποιοὶ ἀκόμη καὶ οἱ μόλις «παβουγαδίζοντες»;

Β΄. Ο ΤΡΟΠΟΣ

Κατὰ τὶς ὅποιες συνθετικὲς ἀπόπειρές του ὁ Νικολαΐδης υἱοθετεῖ, σοφῶς, τὴν τακτικὴ τῆς μελικῆς μιμήσεως· ὅπως ἐπισημάνθηκε, δὲν πρόκειται γιὰ στεῖρα προσκόλληση, ἀλλὰ μᾶλλον γιὰ εὐφυῆ ἐπιλογή. Κατὰ σχετικὴ παρατήρηση Χρυσάνθου τοῦ ἐκ Μαδύτων, *«ὅτε [...] οἱ μαθηταὶ [...] ἐμελοποίουν, ἐμιμοῦντο τὸν*

27. Βλ. CONOMOS, Manuel Chrysaphes, σ. 44, στίχοι 147-151.
28. Πρόκειται γιὰ τὸ ἔργο ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΚΑ.
29. Βλ. σχετικῶς ΣΤΑΘΗ, Ἰάκωβος Πρωτοψάλτης, σσ. 325-328 (γιὰ τὸ ἀργὸ Δοξαστάριο) καὶ 320-321 (γιὰ τὴν ὅλη ψαλτικὴ ἀνέλιξη τοῦ Ἰακώβου).
30. Βλ. προχείρως ΣΤΑΘΗ, Ἰάκωβος Πρωτοψάλτης, σ. 326.

τρόπον τῶν διδασκάλων. Τοῦτο δὲ παραπολὺ συνήργησεν εἰς τὸ νὰ διασωθῇ ἕως εἰς ἡμᾶς ἡ διαφορὰ τῶν μελῶν τῶν εἰδῶν τῆς ψαλμῳδίας»[31]. Δὲν εἶναι εὔκολο νὰ τηρηθεῖ ἡ συγκεκριμένη τακτικὴ πέρα ἀπὸ σύνεση καὶ γνώση ἀπαιτεῖ καὶ βιωμένο αἴσθημα ταπεινώσεως. Εἶναι δὲ ἡ ταπείνωση ἀρετὴ δυσεύρευτη στὴ σύγχρονη ἀτομοκεντρικὴ καὶ ἐγωπαθῆ κοινωνία μας, ἀρετὴ ὅμως ποὺ διέκρινε ὁλοκληρωτικῶς τὸν Νικολαΐδη· ἀπὸ αὐτὴν τὴν ἄποψη, τὸ ἔργο του εἶναι ἰδιαίτερα ἐπωφελὲς γιὰ τοὺς νεοέλληνες, ὡς ἀπαύγασμα τῆς μακαρίας ἁπλότητος καὶ τῆς θεοδιδάκτου ταπεινώσεως.

Δράττομαι τῆς εὐκαιρίας νὰ προτείνω, ἐν κατακλεῖδι, μιὰν ὁλοκληρωμένη καὶ σχολιασμένη ἐπανέκδοση τῶν *Ἁπάντων* Βασιλείου τοῦ Νικολαΐδου, ὅπου θὰ πρέπει ἀπαραιτήτως νὰ συμπεριληφθοῦν καὶ τὰ ἀνέκδοτα θεωρητικὰ συγγράμματα τοῦ ἀοιδίμου Ἄρχοντος Πρωτοψάλτου[32], ὥστε πλήρης πλέον καὶ λαμπρὴ νὰ ψηφιδογραφηθεῖ ἡ εἰκόνα ὄχι μόνον τοῦ πρακτικοῦ ἀλλὰ καὶ τοῦ θεωρητικοῦ θεράποντος τῆς ψαλτικῆς τέχνης· τέτοιο ἐγχείρημα θὰ συνιστοῦσε τὴν πλέον ἐνδεδειγμένη ἀπότιση φόρου τιμῆς στὴ μνήμη του.

Περαίνω τὸ παρὸν κείμενο δανειζόμενος τὴ στερεότυπη ἔκφραση, μὲ τὴν ὁποία ὁ Νικολαΐδης προσυπέγραφε τὰ προλογικὰ σημειώματα ὅλων τῶν μουσικῶν πονημάτων του: *«Ἐπικαλοῦμαι τὴν εὐμενῆ κρίσιν τῶν ἀγαπητῶν μου συναδέλφων, ὡς καὶ παντὸς φιλομούσου».*

ΒΡΑΧΥΓΡΑΦΙΕΣ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΩΝ ΕΠΙΣΗΜΑΝΣΕΩΝ

α΄. Ἔργα τοῦ Βασιλείου Νικολαΐδου

ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΚΑ = Βασιλείου Κ. Νικολαΐδου, Μουσικοδιδασκάλου τῆς ἐν Χάλκῃ Ἱ. Θεολογικῆς Σχολῆς, *Λειτουργικά*, Σταμποὺλ 1961.

ΕΩΘΙΝΑ = Βασιλείου Κ. Νικολαΐδου, Ἄρχοντος Πρωτοψάλτου τῆς Μεγάλης τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας, *Τὰ ἕνδεκα ἑωθινά*, Σταμποὺλ 1966.

ΑΝΑΣΤΑΣΙΜΑΤΑΡΙΟΝ = Βασιλείου Κ. Νικολαΐδου, Ἄρχοντος Πρωτοψάλτου τῆς Μεγάλης τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας, Ἐπίτομον *Ἀναστασιματάριον τοῦ Ὄρθρου*, Σταμποὺλ 1966.

ΑΝΘΟΛΟΓΙΑ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΚΩΝ = Βασιλείου Κ. Νικολαΐδου, Ἄρχοντος Πρωτοψάλτου τῆς Μεγάλης τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας, *Ἀνθολογία Λειτουργικῶν*, Σταμποὺλ 1967.

ΚΑΤΑΒΑΣΙΑΙ = Βασιλείου Κ. Νικολαΐδου, Ἄρχοντος Πρωτοψάλτου τῆς Μεγάλης τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας, *Καταβασίαι σύντομοι*, Σταμποὺλ 1969.

ΚΟΙΝΩΝΙΚΑ = Βασιλείου Κ. Νικολαΐδου, Ἄρχοντος Πρωτοψάλτου τῆς Μεγάλης τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας, *Κοινωνικά*, Ἰσταμποὺλ 1973.

ΧΕΡΟΥΒΙΚΑ = *Βιβλίο, ὁποὺ περιέχει Χερουβικὰ μελοποιημένα μὲ ἐπιμέλεια ἀπὸ τὸν Ἄρχοντα Πρωτοψάλτη τῆς Μεγάλης τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας κὺρ Βασίλειο Κ. Νικολαΐδη*, ,αϡπα΄-1981.

31. Βλ. ΧΡΥΣΑΝΘΟΥ, Θεωρητικόν, σ. 178.

32. Περὶ αὐτῶν βλ. ΣΤΑΘΗ, Νικολαΐδης, σσ. 890-891. ΤΣΑΟΥΣΟΓΛΟΥ, Νικολαΐδης, σ. 109. ΦΑΡΑΣΟΓΛΟΥ, Νικολαΐδης, σ. 5. ΧΑΤΖΗΓΙΑΚΟΥΜΗ, Λειτουργικά, σ. 42.

β'. Ἠχογραφήσεις τοῦ Βασιλείου Νικολαΐδου

ΤΑ ΠΑΘΗ ΤΑ ΣΕΠΤΑ = *Τὰ Πάθη τὰ σεπτά. Ἡ ψαλτικὴ παράδοση τῆς Μ. Ἑβδομάδος καὶ τοῦ Πάσχα εἰς τὸν πάνσεπτο πατριαρχικὸ ναὸ τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου στὴν Κωνσταντινούπολη. [ΟΠΚ 101-105. Ἀθῆναι 1982].*

ΑΚΑΘΙΣΤΟΣ-ΣΤΑΥΡΟΠΡΟΣΚΥΝΗΣΗ = *Ὁ Ἀκάθιστος Ὕμνος καὶ ἡ Σταυροπροσκύνηση. Ἡ Γ' Στάση τῶν Χαιρετισμῶν στὴν Παναγία τῶν Βλαχερνῶν καὶ ἡ Σταυροπροσκύνηση στὸν πάνσεπτο πατριαρχικὸ ναὸ στὴν Κωνσταντινούπολη [ΟΠΚ 106-107. Ἀθῆναι 1984].*

ΧΡΙΣΤΟΥΓΕΝΝΑ-ΘΕΟΦΑΝΕΙΑ = *Χριστούγεννα - Θεοφάνεια. Ἡ ψαλτικὴ παράδοση τοῦ Ἁγίου Δωδεκαημέρου εἰς τὸν πάνσεπτο πατριαρχικὸ ναὸ τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως [ΟΠΚ 108-112. Ἀθῆναι 1984].*

γ'. Βιογραφικὲς ἀναφορὲς περὶ τοῦ Βασιλείου Νικολαΐδου

ΣΤΑΘΗ, Νικολαΐδης = Στάθη Γρ. Θ., «Ὁ Ἄρχων Πρωτοψάλτης Βασίλειος Νικολαΐδης», *Ἱεροψαλτικὸς Κόσμος*, Νοέμβριος-Δεκέμβριος 1984, σσ. 3-4· τὸ ἴδιο δημοσιεύεται καὶ εἰς· *Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια*, ἔτος 9ο, ἀριθμ. φύλλου 201, 16 Φεβρουαρίου 1985, σ. 2 [= Στάθη Γρ. Θ., «Βασίλειος Κ. Νικολαΐδης. Ἄρχων Πρωτοψάλτης τῆς Μ. Χ. Ἐκκλησίας (8-11-1915 – 4-1-1985), *«...τιμὴ πρὸς τὸν διδάσκαλον...» Ἔκφραση ἀγάπης στὸ πρόσωπο τοῦ καθηγητοῦ Γρηγορίου Θ. Στάθη. Ἀφιέρωμα στὰ ἑξηντάχρονα τῆς ἡλικίας καὶ στὰ τριαντάχρονα τῆς ἐπιστημονικῆς καὶ καλλιτεχνικῆς προσφορᾶς του*, Ἀθῆναι 2001, σσ. 889-891].

ΤΣΑΟΥΣΟΓΛΟΥ, Νικολαΐδης = Τσαούσογλου Ἀ., «Βασίλειος Νικολαΐδης. Ἄρχων Πρωτοψάλτης τῆς Μεγάλης τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας 1915-1985», *Οἱ ψάλτες τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου. Σειρὰ πρώτη. Ἰάκωβος Ναυπλιώτης. Εὐστάθιος Βιγγόπουλος. Κωνσταντῖνος Πρίγγος. Θρασύβουλος Στανίτσας. Βασίλειος Νικολαΐδης. Νικόλαος Δανιηλίδης*, Ἀθήνα 1996, σσ. 97-119 καὶ 245-269

ΦΑΡΑΣΟΓΛΟΥ, Νικολαΐδης = Φαράσογλου Σεραφείμ, «Βασίλειος Νικολαΐδης. Ἄρχων Πρωτοψάλτης τῆς Μεγάλης τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας», στὸν διαδικτυακὸ τόπο τοῦ συλλόγου μουσικοφίλων Κωνσταντινουπόλεως· www.cmkon.org/Nikolaidis.htm

δ'. Λοιπὲς μνημονευόμενες μελέτες

ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΥ, Ὕμνοι τῆς Ἀναφορᾶς = Γιαννοπούλου Ἐμμανουὴλ Σ., «Οἱ ὕμνοι τῆς Ἁγίας Ἀναφορᾶς. Ἀναδρομὴ στὸ παρελθὸν καὶ σκέψεις γιὰ τὴν ψαλμωδία, μὲ ἀφορμὴ τὰ λεγόμενα "Λειτουργικά"», *Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς* 73 (1990), σσ. 843-858 [= Γιαννοπούλου Ἐμμανουὴλ Στ., *Ἡ Ψαλτικὴ Τέχνη. Λόγος καὶ Μέλος στὴ Λατρεία τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας*, Θεσσαλονίκη 2004, σσ. 49-63].

CONOMOS, *Manuel Chrysaphes* = Dimitri E. Conomos, *The treatise of Manuel Chrysaphes, the lampadarios: on the theory of the art of chanting and on certain erroneous views that some hold about it (Mount Athos, Iviron Monastery MS 1120 [July, 1458]). (CSRM II)*, Wien 1985.

ΜΠΑΛΑΓΕΩΡΓΟΥ, Συντμήσεις = Μπαλαγεώργου Δημητρίου Κων., *Ὁ Θεόδουλος μοναχὸς καὶ τὸ ἔργο τῶν συντμήσεων*, Ἀθήνα 2003.

ΠΑΡΗ, Ἐκφωνήσεις = Paris Nektarios archim., "The Ekphoniseis in the Orthodox Divine Liturgy", *Acta Musicae Byzantinae* IV (2002), pp. 46-51· τὸ ἴδιο καὶ στὴν ἑλληνική· π. Πάρης Νεκτάριος, «Οἱ ἐκφωνήσεις στὴν Θεία Λειτουργία», *Ἀναλόγιον. Τριμηνιαία ἔκδοση Ἱερᾶς Μητροπόλεως Σερβίων καὶ Κοζάνης*, τεῦχος 5 (καλοκαίρι 2003), σσ. 77-99 [= Πάρη Νεκταρίου, *Διερευνήσεις στὸ λειτουργικὸ ᾆσμα. Μελέτες στὴν ἐκκλησιαστικὴ μουσική*, (Κατερίνη 2003), σσ. 88-95, 96-104, 167-171].

ΣΤΑΘΗ, Συντμήσεις = Stathis Gregorios, "The 'abridgments' of byzantine and postbyzantine compositions", *Cahiers de l' Istitut du Moyen-Age Grec et Latin* 44 (1983), pp. 16-38 [= Στάθη Γρ. Θ., «Οἱ "συντμήσεις" βυζαντινῶν καὶ μεταβυζαντινῶν συνθέσεων», *«...τιμὴ πρὸς τὸν διδάσκαλον...» Ἔκφραση ἀγάπης στὸ πρόσωπο τοῦ καθηγητοῦ Γρηγορίου Θ. Στάθη. Ἀφιέρωμα στὰ ἑξηντάχρονα τῆς ἡλικίας καὶ στὰ τριαντάχρονα τῆς ἐπιστημονικῆς καὶ καλλιτεχνικῆς προσφορᾶς του*, Ἀθῆναι 2001, σσ. 588-612].

ΣΤΑΘΗ, Ἰάκωβος Πρωτοψάλτης = Στάθη Γρ. Θ., «Ἰάκωβος Πρωτοψάλτης ὁ Βυζάντιος († 23 Ἀπριλίου 1800)», Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρὶς τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν ΛΒ' (1997), σσ. 317-334.

ΧΑΤΖΗΓΙΑΚΟΥΜΗ, Λειτουργικά = Χατζηγιακουμῆ Μανόλη Κ., *Σύμμεικτα ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς. 7 καὶ 8. Λειτουργικὰ Κωνσταντινουπολιτῶν συνθετῶν τοῦ 20οῦ αἰῶνα καὶ στοὺς ὀκτὼ ἤχους. Ψάλλει ὁ πατὴρ Γεώργιος Τσέτσης, Μέγας πρωτοπρεσβύτερος τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου*, Ἀθήνα 2003 [δύο ψηφιακοὶ δίσκοι μὲ ἐπισυναπτόμενο 180σέλιδο φυλλάδιο].

ΧΑΤΖΗΓΙΑΚΟΥΜΗ, Κοινωνικὰ Ἰωάννου = Χατζηγιακουμῆ Μανόλη Κ., *Μνημεῖα ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς. Σῶμα πρῶτο. Ὀκτάηχα μέλη καὶ συστήματα, τόμ. Χ. 17. Κοινωνικὰ Ἰωάννου Πρωτοψάλτου (περ. 1800-+1866). Ψάλλει ὁ Βασίλειος Ἐμμανουηλίδης, Ἄρχων Λαμπαδάριος τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου*, Ἀθήνα 2004 [ἕνας ψηφιακὸς δίσκος μὲ ἐπισυναπτόμενο 84σέλιδο φυλλάδιο].

ΧΡΥΣΑΝΘΟΥ, Θεωρητικόν = *Θεωρητικὸν Μέγα τῆς Μουσικῆς, συνταχθὲν μὲν παρὰ Χρυσάνθου Ἀρχιεπισκόπου Διρραχίου τοῦ ἐκ Μαδύτων, ἐκδοθὲν δὲ ὑπὸ Παναγιώτου Γ. Πελοπίδου Πελοποννησίου, διὰ φιλοτίμου συνδρομῆς τῶν ὁμογενῶν, ἐν Τεργέστῃ, ἐκ τῆς τυπογραφίας Μιχαὴλ Βάις (Michele Weis), 1832.*

ε'. Μουσικὰ βιβλία

ΠΑΝΔΕΚΤΗ 4 (1851) = *Πανδέκτη τῆς ἱερᾶς ἐκκλησιαστικῆς ὑμνῳδίας τοῦ ὅλου ἐνιαυτοῦ, ἐκδοθεῖσα ὑπὸ Ἰωάννου λαμπαδαρίου καὶ Στεφάνου Α΄ δομεστίκου τῆς τοῦ Χριστοῦ Μεγάλης Ἐκκλησίας, τόμος 4, φυλλάδιον 1, περιέχων ὅλα τὰ μαθήματα τῆς ἱερᾶς Λειτουργίας, ἐν Κωνσταντινουπόλει ,αωνα΄.*

ΠΡΩΓΑΚΗ 3 (1910) = *Μουσικὴ συλλογή, ἀποτελουμένη ἐκ τριῶν τόμων, τόμος Γ΄, περιέχων ἅπαντα τὰ μαθήματα τῆς Λειτουργίας, ἐκδοθεῖσα τὸ πρῶτον ὑπὸ Γεωργίου Πρωγάκη, μουσικοδιδασκάλου τῆς ἐν Χάλκῃ Ἱ. Θεολ. Σχολῆς, ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἐκ τοῦ πατριαρχικοῦ τυπογραφείου, 1910.*

ΠΙΝΑΚΑΣ Α΄

Κοινωνικὸν τῆς Κυριακῆς· *Αἰνεῖτε τὸν Κύριον ἐκ τῶν οὐρανῶν· ἀλληλούια*

Ἦχος ἡ ᾱ *Πα* ᾱ

Μέλος Ἰωάννου Πρωτοψάλτου τοῦ Βυζαντίου († 1866)

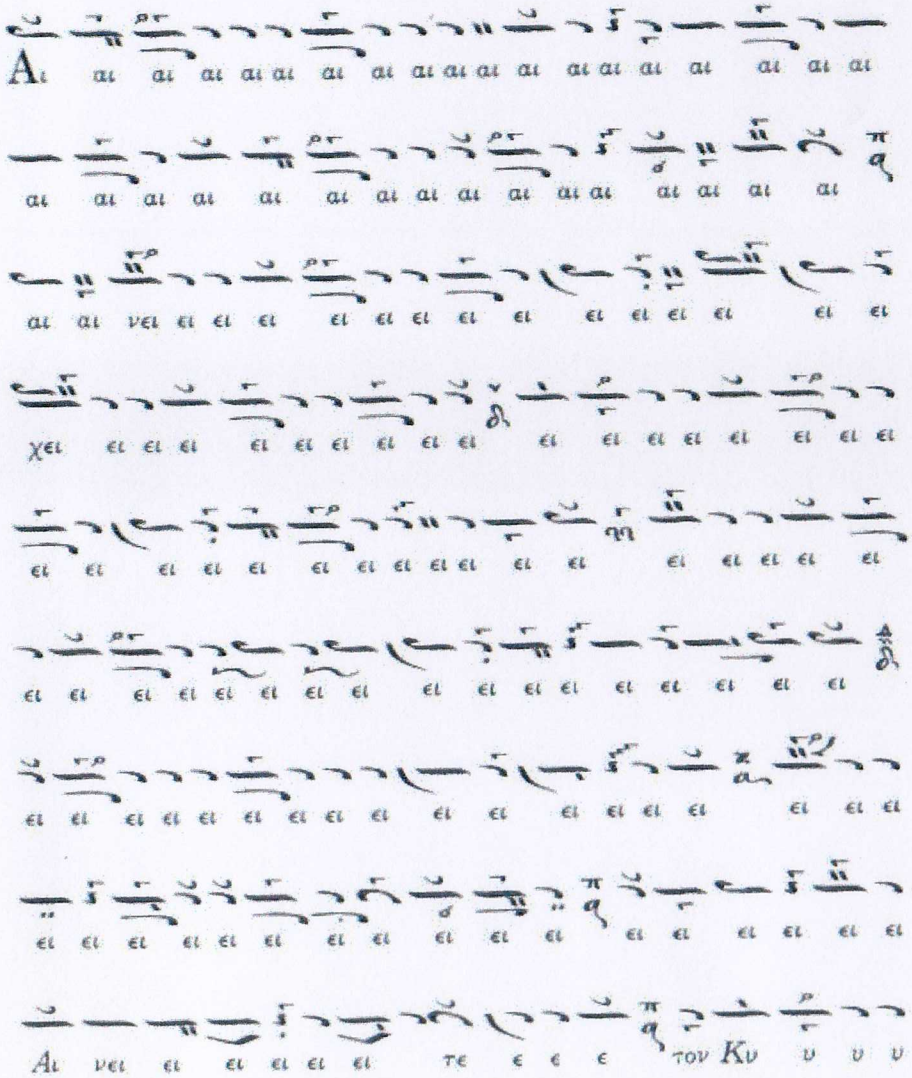

Τὸ αὐτὸ μέλος συντετμημένον ὑπὸ τοῦ Ἄρχοντος Πρωτοψάλτου Βασιλείου Νικολαΐδου († 1985)

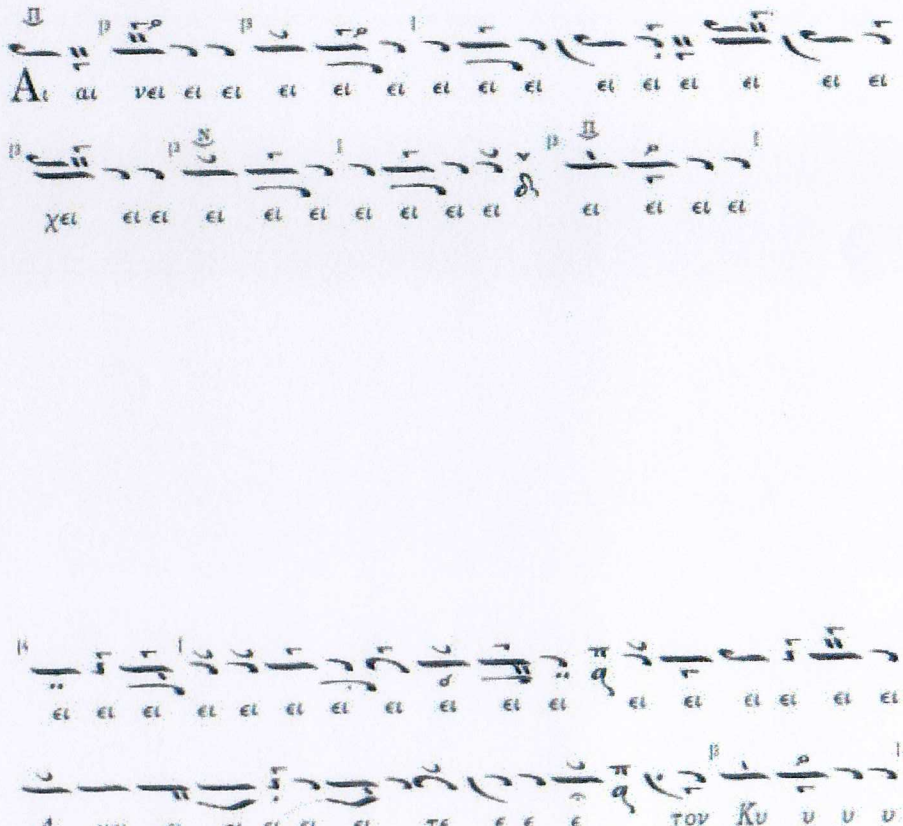

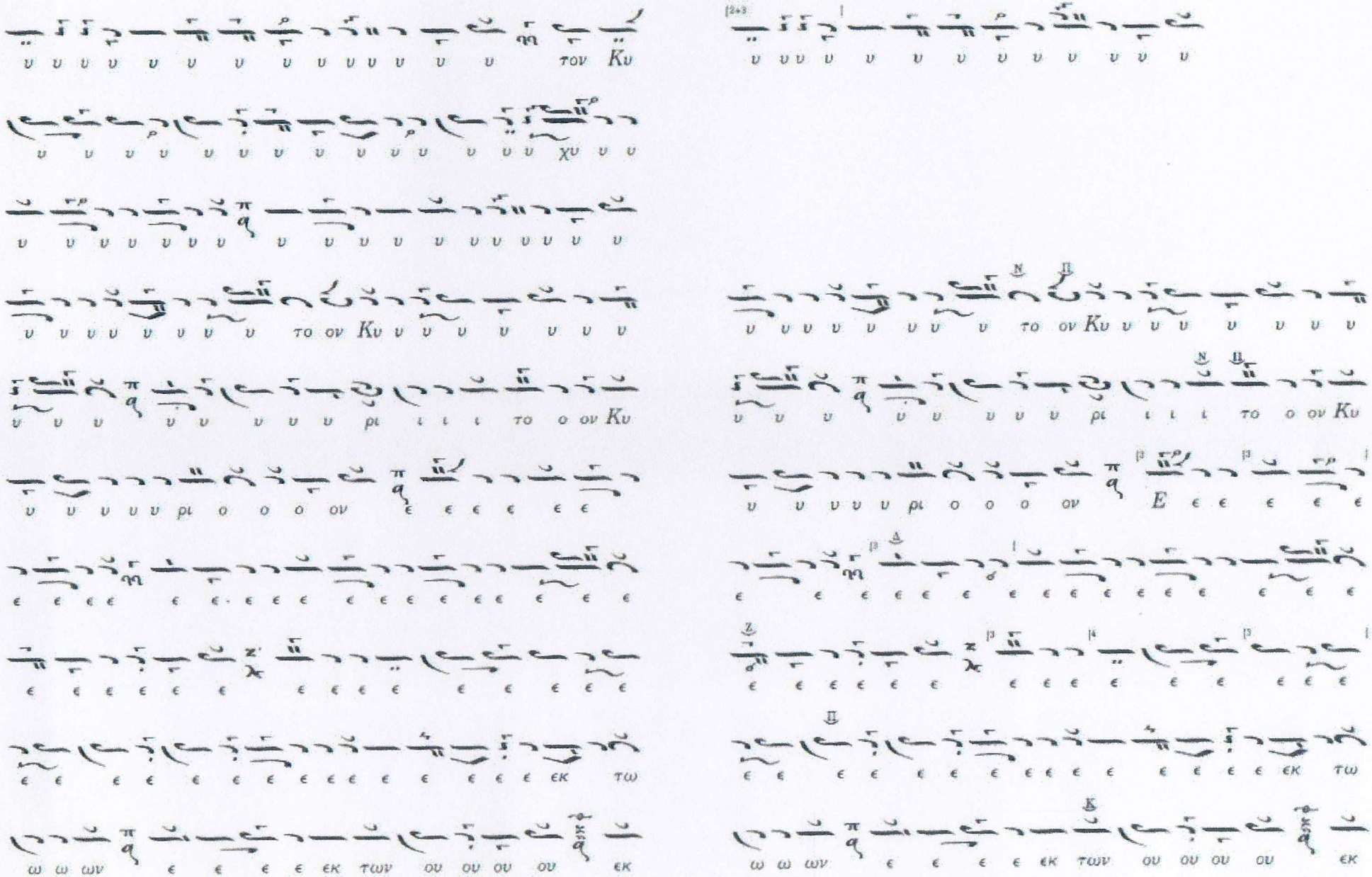
υ υ υ

τω ω ων ου ου ου

ΠΙΝΑΚΑΣ Β΄

Ἄξιόν ἐστιν

Ἦχος δ΄ Πα ᾳ

Μέλος Γρηγορίου Πρωτοψάλτου († 1821)

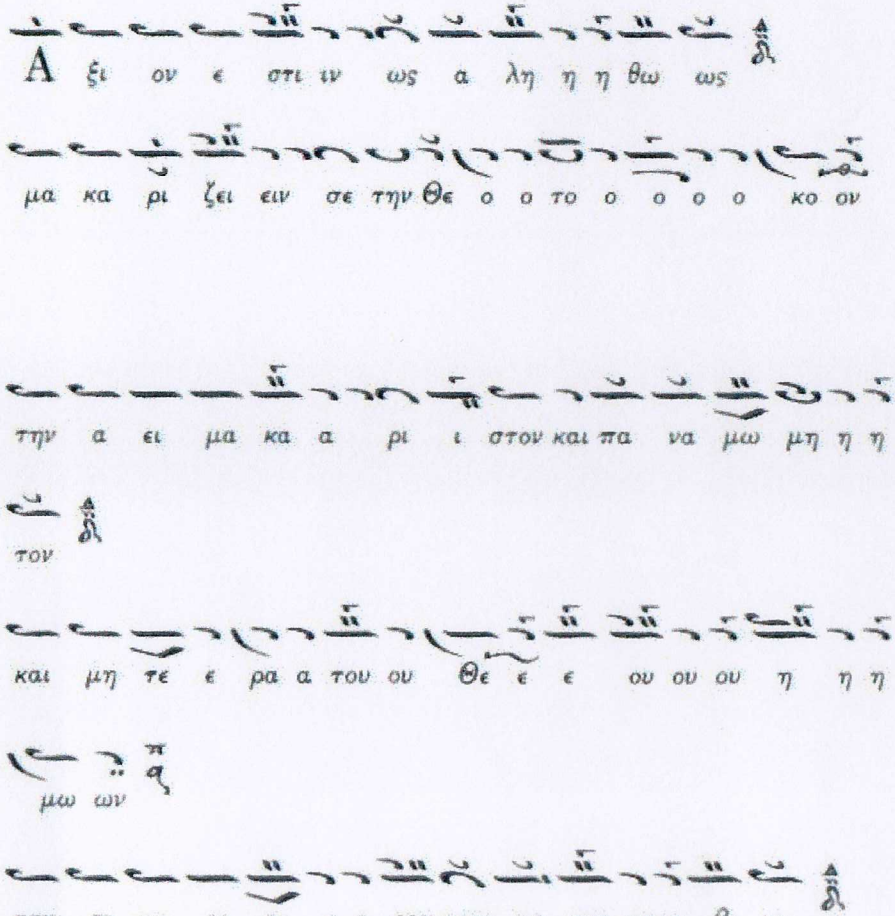

Τὸ αὐτὸ μέλος ἐπεξειργασμένον ὑπὸ τοῦ Ἄρχοντος Πρωτοψάλτου Βασιλείου Νικολαΐδου († 1985)

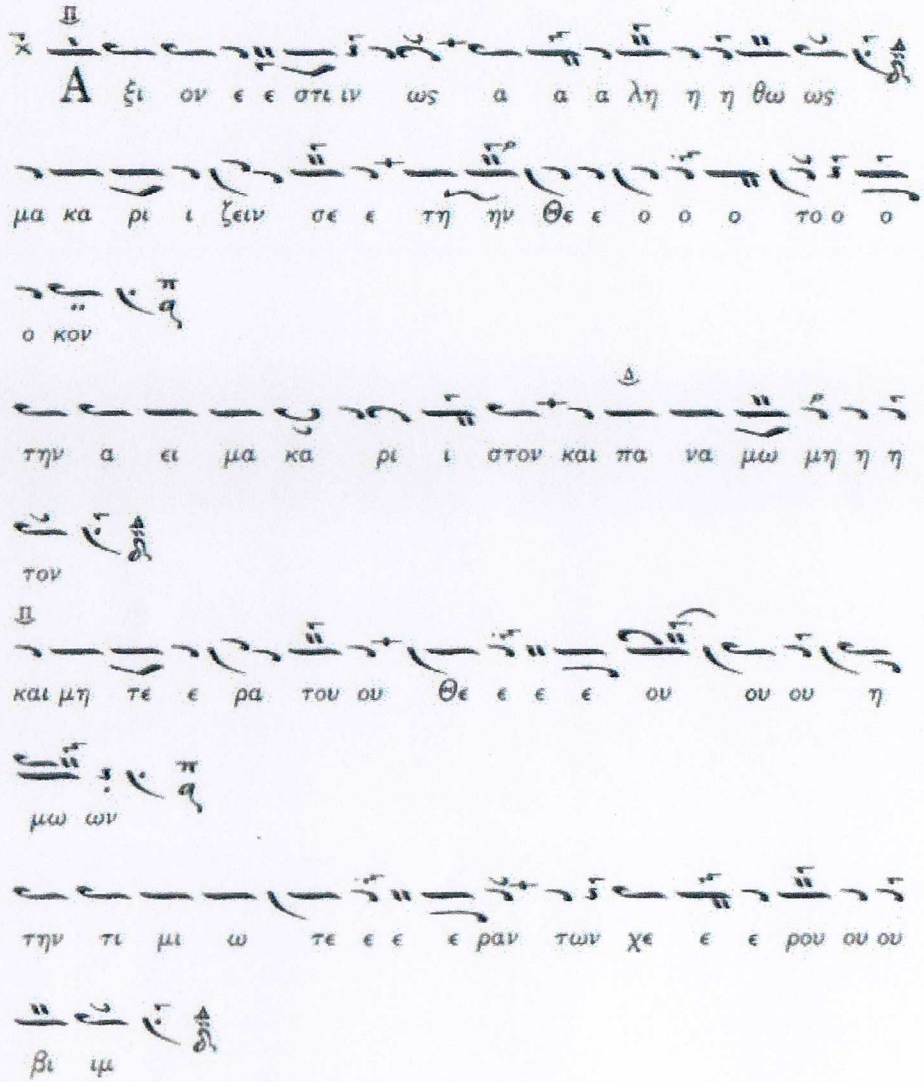

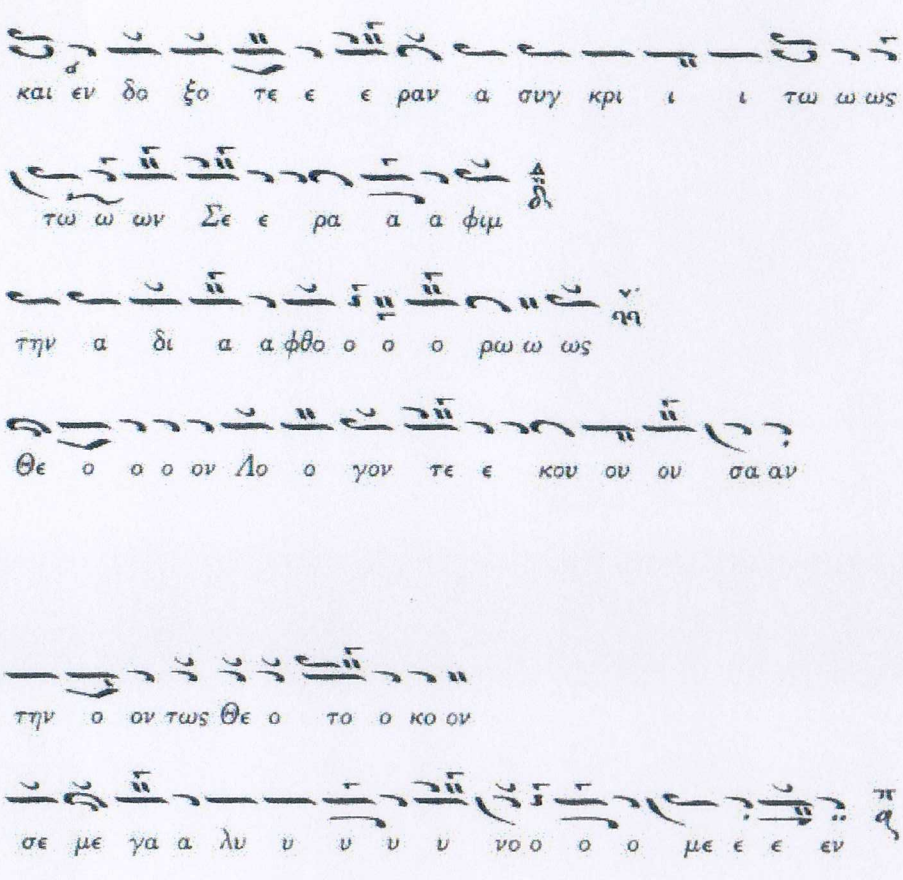
και εν δο ξο τε ε ε ραν α συγ κρι ι ι τω ω ως
τω ω ων Σε ε ρα α α φιμ
την α δι α α φθο ο ο ο ρω ω ως
Θε ο ο ο ον Λο ο γον τε ε κου ου ου σα αν
την ο ον τως Θε ο το ο κο ον
σε με γα α λυ υ υ υ υ νο ο ο ο με ε ε εν

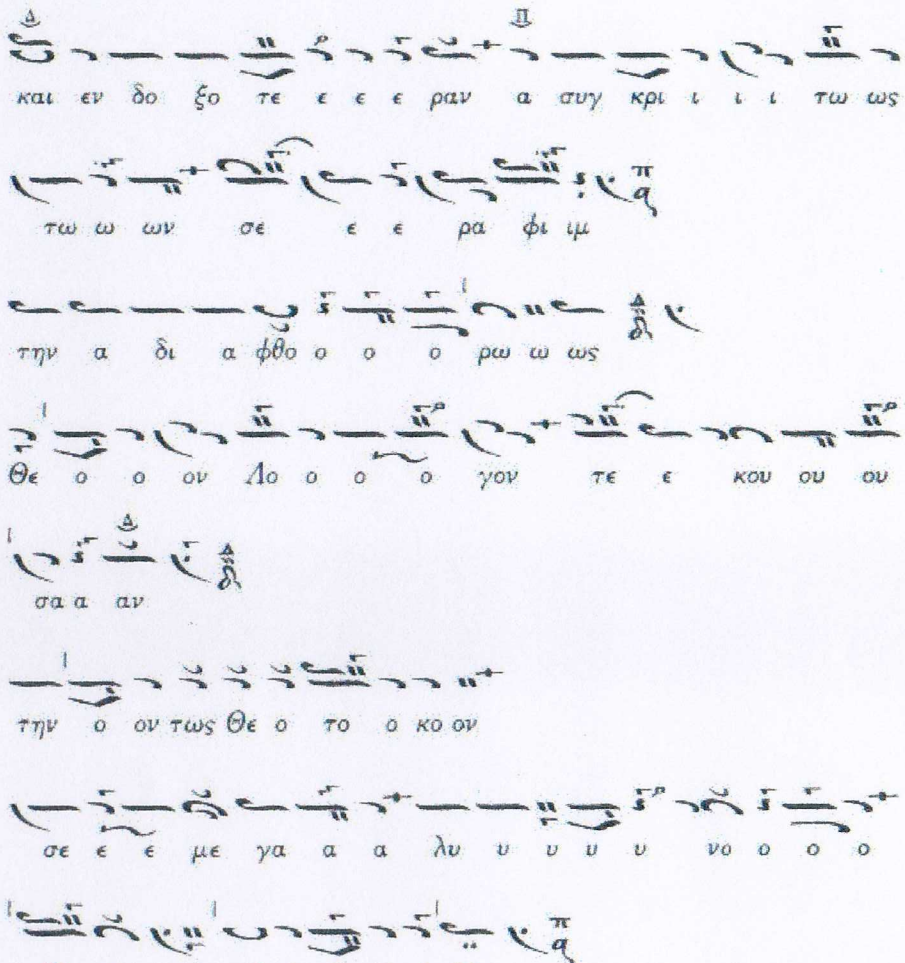
και εν δο ξο τε ε ε ε ραν α συγ κρι ι ι ι τω ως
τω ω ων σε ε ε ρα φι ιμ
την α δι α φθο ο ο ο ρω ω ως
Θε ο ο ον Λο ο ο ο γον τε ε κου ου ου
σα α αν
την ο ον τως Θε ο το ο κο ον
σε ε ε με γα α α λυ υ υ υ υ νο ο ο ο
με ε ε ε ε ε ε ε εν